

bilimname XLI, 2020/1, 443-484
Geliş Tarihi: 12.01.2020, Kabul Tarihi: 01.05.2020, Yayın Tarihi: 15.05.2020
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.673704>

TÜRK İSLÂM EDEBİYATININ MUHTEVA KAYNAKLARI: ŞEYH GÂLİB ÖRNEĞİ

Reyhan KELEŞ^a

Öz

İslâmî Türk edebiyatının temsilcilerinden şair ve nasirlerin düşüncelerini beyanda beslendikleri, istifade ettikleri muhteva kaynakları vardır. Bazen düşünceyi kuvvetlendirmek, bazen de ifadeyi süslemek için başvurulan kaynakların neler olduğu ve bu kaynakların bir tasnifinin yapıp yapılmadığı şimdiye kadarki çalışmalarda ayrıntılı olmamakla beraber ele alınmış ve incelenmiştir. Genel manada kaynakların neler olduğu incelendiğinde bunların daha çok din merkezli yani dinî kaynaklardan oluştuğu görülmüştür. Ancak bir kaynağa dinî denildiğinde bunun aksi olan din dışı kavramı ortaya çıkmaktadır ki kanaatimize göre bu tabir problem arz etmektedir. Nitekim din dışı denilecek olan bir kaynağın da aslında dinden tamamen uzak olmadığı dikkatli incelendiğinde anlaşılacaktır.

Bu çalışmada din dışı ayrımına gitmeden genel olarak muhteva kaynaklarından olan dinî kaynaklar ifadesi kullanılacak ve bu kaynaklar da kendi arasında doğrudan dinî muhtevalı kaynaklar (Kur'ân-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Peygamber kıssaları ve mucizeler, siyer ve İslâm tarihi, tefsir, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve tasavvufî şahsiyetler) ve dolaylı olarak dinî muhtevalı kaynaklar (çağın ilimleri, tarihî ve efsanevî şahsiyetler, kültür ve dil) olmak üzere iki başlık altında değerlendirilecektir. Her iki konunun tek bir makalede incelenmesi makale boyutunu aşacağından bu çalışmada örnek olarak seçtiğimiz *Şeyh Gâlib Divanı* özelinde doğrudan dinî kaynaklara şairin nasıl yer verdiği tespit edilmeye çalışılacak ve Şeyh Gâlib'in, *Divan*'ını tertip ederken hangi muhteva kaynaklarından beslendiği de ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk İslâm edebiyatı, muhteva kaynakları, dinî kaynaklar, Şeyh Gâlib, divan, şiir.

^a Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, reyhankeles@atauni.edu.tr

CONTEXTUAL SOURCES OF THE TURKISH-ISLAMIC LITERATURE: AN EXAMPLE OF SHEIKH GHALIB

There are contextual sources from which the poets and prose writers, among the representatives of Islamic Turkish literature feed on and benefit, when they express their ideas. Those sources were used sometimes for strengthening the idea and sometimes for beautifying the wording. We can come across some studies examining what these sources are and whether they were classified or not, despite not being very detailed. Generally speaking, when we investigate what those sources are, we easily come to the conclusion that they are mainly religion-centered –namely-, religious sources. However, when we name a source as a religious one, then there occurs a situation that other sources should be considered non-religious, which seems to be problematic. Therefore, through a scrutiny, it is possible to come to the conclusion that those so-called non-religious sources are not totally far from a religious context, either.

In this study, we will use the relevant terminology in this manner: we will not make a discrimination of a non-religious source, rather, in general, a naming of religious sources from among the contextual sources will be applied. Then those sources will be examined in two sections: direct religious sources – such as the Holy Quran, Hadiths of the Prophet (PBUH), historical records of the past Prophets and their miracles, life of the Prophet (PBUH) and history of Islam, exegesis of the Holy Book, Islamic jurisprudence, Ilm al-kalam (a religious discipline which discusses Islamic beliefs and doctrines which are necessary for a Muslim to believe in), Islamic mysticism, and mystic figures – and indirect religious sources (contemporary sciences, historical and legendary personalities, culture and language). Due to the fact that it will be beyond the length of one unique article to examine both titles together; instead, this study will exclusively focus on the Diwan (Poetry Collection) of Sheikh Ghalib, and will try to understand how he used the religious sources accordingly, and thus, we will have established what kind of contextual sources he referred to when he composed his Diwan.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Türkler, İslâmiyet'i kabul edip bu yeni dinin camiası içine girince İslâmiyet'in vücuda getirdiği yeni telakkileri, yeni mefhumları ve yeni bilgileri kendi kültürleriyle yoğurarak kabul edip benimsemişler ve zamanla

bunları edebî eserlere, mimariye, musikiye vs. yerleştirmeye başlamışlardır.¹

Türk-İslâm edebiyatı, İslâm kültür ve medeniyeti tesiri altında inkişaf etmiş ve bu kültür ve medeniyet havzasının değerlerine bağlı kalmıştır. Bu değerlerle yazılan edebî eserler genel manada yazarın yaşadığı dönemin duygu, düşünce ve hayallerini yansıtmakla kalmamış aynı zamanda bu devrin sosyal, siyasî ve kültürel özelliklerini, zevklerini, algılarını, inançlarını ve sanat telakkisini de bünyesine dâhil etmiştir. Dolayısıyla edebî bir eserin muhtevasına bakıldığında bu muhtevaya kaynaklık edecek pek çok unsurun varlığı da kaçınılmaz olacaktır.²

Muhteva kaynaklarının neler olduğu hususunda şimdye kadar farklı başlıklar atılmakla birlikte biz bu başlıkları “doğrudan dinî muhtevalı kaynaklar” ve “dolaylı olarak dinî muhtevalı kaynaklar” olmak üzere iki başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Doğrudan dinî muhtevalı kaynaklar denilince akla hiç kuşkusuz **Kur’ân-ı Kerim** gelmektedir. Hatta biraz sonra zikredeceğimiz diğer dinî kaynaklar da kaynağını yine Kur’an’dan alacaklardır. Çünkü Kur’an, edebiyatın şekle ait birtakım özelliklerinden muhtevasına ve bazı türlerin ortaya çıkışına kadar hemen her sahada temel bir kaynaktır.³ İkinci kaynak olarak zikredeceğimiz **hadisler**, Divan şairinin inanç sistemi kadar, ifade ve üslûbunu da yönlendiren esaslar olarak şiirde yerini alacaktır.⁴ İslâm dininin çağları kucaklayan ilâhî emirleri ve cihan Peygamber’inin hadisleri bu edebiyatın mimarları tarafından bir hazine ve ilham kaynağı olarak bol bol kullanılacaklardır.⁵ Diğer bir kaynak **Peygamber kıssaları ve mucizelerdir**. Bu başlık zaman zaman tefsirden ve bazen de İsrâiliyat’tan beslenecek olsa da kaynağını doğrudan Kur’an’dan alacaktır.⁶ Hz. Peygamber’in hayatını muhtevi **siyer ve İslâm tarihi**; “Kur’an ayetlerini anlama, şerh etme ve bunların yöntemini ortaya koymayı hedefleyen **tefsir**; Kur’an ve hadise isnat ederek bireysel ve toplumsal hukuku düzenleyen **fıkıh**; teolojik tartışmaları esasa bağlayan **kelâm**; zühd ve irfan hayatını sistemleştiren **tasavvuf**”⁷ ve İbrahim Edhem, Hallac-ı Mansur, Cüneyd-i

¹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 8.

² Bilal Kemikli, *Türk İslâm Edebiyatı Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 31.

³ Mustafa Uzun, “Kur’an: Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 414.

⁴ H. İbrahim Şener - Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 281.

⁵ İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, 12. Baskı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 35.

⁶ Uzun, “Kur’an: Edebiyat”, 26: 416.

⁷ Kemikli, *Türk İslâm Edebiyatı Giriş*, 31-32.

Bağdâdî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi **tasavvufî şahsiyetler** doğrudan dinî muhtevalı kaynaklardandır.

Dolaylı olarak dinî muhtevalı kaynakları ise matematik, tıp, astronomi, kimya gibi **devrin/çağın ilimleri**; İbn Sina, Karun, Hâtem-i Tâî, Eflâtun, İskender, Hüsrev, Zaloğlu Rüstem, Leylâ vü Mecnûn, Ferhad u Şirin, Yûsuf u Züleyhâ gibi **tarihî ve efsanevî şahsiyetler** ve son olarak günlük hadiseler, Ramazan, kurban, bayram, düğün, mektep, medrese, savaş, spor, oyun, deyim, atasözü, darb-ı mesel kısacası hayatı içine alan **kültür ve dil** oluşturmaktadır. Bu kaynakların tamamını din dışı addetmek veya dinden soyutlamak mümkün görünmediği gibi kaynağını doğrudan dinden aldığı da söylenemez. Örneğin Ramazan, kurban, bayram gibi unsurların işlendiği şiirler din dışı görülemez. Yine çağın ilimleri veya efsanevî şahsiyetlerin bizzat kendisi de İslâmî olmayabilir. Bunlardan bazılarının doğrudan İslâmî alanla da bir irtibatları yoktur. Ancak bu kaynaklar İslâmî söylemler katılarak dinî motiflerle, dinî kavramlar çerçevesinde ve dinî bir hava içerisinde ele alınmaktadır. Bu cümlelerden hareketle dolaylı olarak dinî muhtevalı kaynaklar da kendi içerisinde bir tasnife tabi tutulabilir.

Biz bu çalışmada Gâlib'in, *Divan*'ını oluştururken doğrudan dinî muhtevalı kaynaklardan nasıl beslendiğini ve bu kaynaklara şiirlerinde nasıl yer verdiğini tespit etmeye çalışacağız.

Hayatın her alanına nüfuz eden İslâm dini, Divan şairlerini etkileyerek gerek *Divan*'ın tertibinde gerekse şairin başvuracağı kaynaklarda ilk sıraları almıştır. Nitekim XVIII. yüzyıl şairi Gâlib de bu kaynaklardan fazlasıyla beslenmiş bir şairimizdir. Asıl adı Mehmed Esad olan Gâlib 1757-58 yıllarında, İstanbul'da doğmuştur. Babası Mustafa Reşîd Efendi, annesi Emine Hatun'dur.⁸ İlk eğitimini babasından almış ve devrin Farsça üstadı sayılan Neş'et Süleyman'dan istifade etmiştir.⁹ Gâlib daha küçük yaşlarda edebiyat, musiki ve tasavvuf mektebi sayılan Mevlevihanelerde Mevlevî büyüklerinin sohbetlerinde bulunmuş, İran ve Türk şairlerinin Divanlarını okumuştur.¹⁰ 1784 yılında Konya'ya gidip Mevlânâ Dergâhında çileye giren Gâlib bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş ve çilesinin geri kalan kısmını burada tamamlamıştır.¹¹ 1791'de Galata Mevlevihanesi'ne şeyh tayin edilmiş

⁸ Naci Okcu, *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 1.

⁹ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Şeyh Gâlib, Seçmeler* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971), I-II.

¹⁰ Abdülbâkî Gölpinarlı, "Şeyh Gâlib", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1970), 11: 463.

¹¹ M. Muhsin Kalkışım, "Şeyh Gâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 54.

olan Gâlib sekiz yıl bu dergâhın şeyhliğinde bulunmuş ve 1799'da kırk iki yaşında vefat etmiştir.¹²

Gâlib, sadece kendi çağının üstadı değil, kendinden önceki ve sonraki zamanların da en önde gelen isimlerindedir. Osmanlı Devleti gibi Divan edebiyatının da son demlerini yaşadığı XVIII. yüzyılda Gâlib, zengin hayalleri, parlıtlı tasvirleri, canlı üslubu ve kalbe yönelik fısıldayışları ile şiiri seven dimağlarda yer almayı başarmıştır.¹³

Buraya kadar hayatına kısaca değindiğimiz Gâlib'in, yukarıda tasnifini yapmaya çalıştığımız doğrudan dinî muhtevalı kaynaklara, *Divan*'ında nasıl yer verdiğine örnekler vermeye çalışalım:

A. Kur'ân-ı Kerîm

Bu temel kaynaktan beslenme ve bilgi birikiminden yararlanma usulü edebî sanatların bir kolu olan iktibas ve telmih gibi sanatlar ile mümkün olmuştur.¹⁴ Sözlükte "ilim almak, öğrenmek, alıntı yapmak, ateş yakmak üzere bir yerden kor almak"¹⁵ gibi anlamlara gelen iktibas terim olarak "Bir şair veya nâsirin ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek maksadıyla ayet veya hadislerden bir kısmını alması"¹⁶ demektir. Ayetler, lafzî ya da mealen iktibas yoluyla eserlerde yerini alırken bu kaynağa Gâlib'in nasıl yer verdiğine bakalım:

Hicr suresi 72. ayet: *لَعَمْرُكَ أَهْمَ لِي سَكْرَتِهِمْ يَوْمَئِذٍ* "Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı."¹⁷ Bu ayette geçen "ömrüne yemin olsun ki" anlamındaki *le-amrûke* lafzına Gâlib şu beytinde yer verirken "Efendim, ilâhî divanda sen en önde gelirsin, nitekim senin bu durumun *le-amrûk* ilanyla kuvvetlenmiştir"¹⁸ demiştir:

Dîvân-ı ilâhîde ser-âmedsin efendim

Menşûr-ı le-amrûkle müeyyedsin efendim

¹² Gölpinarlı, *Şeyh Gâlib, Seçmeler*, II.

¹³ İskender Pala, *Şahane Gazeller: Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 162.

¹⁴ Metin Akkuş, "Divan Edebiyatında 'İktibas' ve 'Şiirde Lafzî Âyet İktibasları' Üzerine Bir Deneme", *Dergâh, Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi* 4/42 (Ağustos 1993): 10.

¹⁵ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh* (Beyrut, 1984), 3: 960.

¹⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 61.

¹⁷ Bu çalışmadaki ayet mealleri Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007). adlı çalışmadan alınmıştır.

¹⁸ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları* (İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2016), 118.

(Müseddes-1/2)¹⁹

Divan'da iktibas edilen bir diğer ayet Necm suresi 9. ayettir. Ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ “O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu.” Gâlib bu ayette geçen *kâb-ı kavseyn* ve *ev ednâ* lafızlarını ayrı ayrı iktibas etmiştir. Nitekim şair şu beytinde,

Cibrîl-i hayâlimle surâğ-ı ceberutum

Ammâ n'ideyim kurb-ı ev ednâda garîbim

(Gazel-238/2)

derken, bir taraftan kendi şiir söyleme kabiliyetini “Hayalimin Cebrâil'i ile büyüklüğün izindeyim” sözleriyle övmüş, diğer taraftan “Ama ne söyleyeyim ki *ev ednâ*'da garibim” sözleriyle *ev ednâ*'yı aşmasının mümkün olmadığını da ifade etmiştir. Seyr ü sülûkun mertebelerinden biri de “Allah'la seyir” manasına Seyr me'allah'tır. Nitekim bu merteye velilik mertebesidir, burada ikilik olmaz. Eğer ikilik varsa bu makama *kâb-ı kavseyn* makamı denir, ikilik kalkınca makamın adı *ev ednâ* olur.²⁰ Gâlib'in düşüncesiyle bu makama ulaşmak da kolay değildir.

Aynı ayetten iktibas edilen *kâb-ı kavseyn* lafzı ise Gâlib'in beytinde şöyle yer bulur:

Pehlevân-ı kâb-ı kavseyn mâh çevgân mihr gûy

Ol ki rahşî sidrede cevlân eyler rûz u şeb

(Kaside-1/21)

Gâlib bu beytinde “*Kâb-ı kavseyn*'in pehlivanı, ucu eğri değneğe benzeyen ay ile topa benzeyen güneştir; öyle ki onun atı yedi kat gökte gece gündüz dolaşır durur” derken ayette geçen yay ifadesi ile yaya teşbih edilen hilal şeklini almış ay arasında da benzerlik kurmuştur.

Rahmân suresinin 26. ayeti olan كُتِبَ مِنْ عَلَيْهَا فَا نِ “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir” ayeti Gâlib'in iktibas ettiği bir başka ayettir. Gâlib, Galata Mevlevihanesi şeyhlerinden olan Şeyh Hüseyin Efendi'nin vefatına yazdığı bir şiirde ayeti iktibas ederken onu sırlara vâkıf bir pîr-i fânî olarak telakki etmiş, ancak onun da kulağına *küllü men aleyhâ fân* emrinin eriştiğini yani Hakk'ın rahmetine kavuştuğunu şöyle ifade etmiştir:

¹⁹ Bu çalışmadaki şiirler; Naci Okcu, *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011). adlı çalışmadan alınmıştır.

²⁰ Taha Ağca, “Yusuf Hakîki'ye (ö.1487) Göre Seyr ü Sülûk”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/35 (2016): 137.

Egerçi vâkıf-ı esrâr pîr-i fânî idi
Erişdi gûşına hem küllü men aleyhâ fân
(Tarih-13/4)

Divan'da lafzî olarak iktibas edilen bir başka ayet Tevbe sûresi 40. ayette geçen "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir" mealindeki لَا تَحْزَنُ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا lafzıdır. Hicret esnasında Peygamber Efendimiz ve yol arkadaşı Hz. Ebû Bekir'in Sevr Mağarası'na sığındıkları olayın anlatıldığı bu ayet-i kerimede *lâ tahzen* "üzülme" lafzı Gâlib'in Hz. Ebû Bekir için kaleme aldığı "Sıddîk" redifli kasidede şöyle iktibas edilmiştir:

Bir velidir ki velâ tahzen ana oldu hitâb
Nass-ı Kur'an ile makbûl-i Hüdâdır Sıddîk
(Kaside-2/4)

Şiirde Gâlib "O öyle bir velidir ki, *lâ tahzen* hitâbı ona yapılmıştır. Nitekim onun Hüdâ tarafından makbul olduğu, Kur'an nassıyla da sabittir" demiştir.

İktibas edilen ayetlerden başka *Divan*'da çok sayıda telmihler de bulunmaktadır. Telmih kelime manası itibariyle "gönderme, referans, işaret etme"²¹ gibi anlamlara gelirken terim olarak "Söz arasında meşhur bir vakaya yahut maruf bir fikraya veyahut mutat bir usule işaret etmek"²² demektir. Gâlib şu rubaîde,

Yokdur nazar olsa bu cihânda ne ki var
Var yoktan olup yokluğa geldi tekrâr
Var var bula gör anı ki yok yok Allâh
Yoklukda bulundu yok imiş var ise yâr
(Rubaî-48)

derken, Rahmân suresinin 26-27. ayetlerinde buyrulan "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zatı bâkî kalır" ifadelerine telmihte bulunmuştur. Kâinatta var olan her şey yoktan var edilmiş ve tekrar yok olacaktır. Başı ve sonu olan şeyler fânidir, ancak Allah'ın zatı bâkîdir.²³

Bir başka beyitte Gâlib,

²¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 807.

²² Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, 159.

²³ Naci Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler* (Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982), 160.

Mihr ü meh kim âlemi pür-nûr eder her rûz u şeb
Encüm-i şebnem ile hoş tesbih ederler rûz u şeb
(Kaside-1/1)

ifadeleriyle güneş ve ayın gece-gündüz âleme nur saçtıklarını ve yıldızlarla beraber Yüce Allah'ı tesbih ettiklerini söylerken İsrâ suresi 44. ayette buyrulan "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" ayetini hatırlatmaktadır.

İslâmî kimliğinin yanı sıra mutasavvıf bir şair olan Gâlib'in genel manada *Divan*'ına bakıldığında şiirlerinde kaynak olarak Kur'an'ı seçtiği ve bunları iktibas ve çoğu zaman telmih sanatları ile desteklediği söylenebilir.

B. Hadis-i Şerif

Gâlib, ayetler kadar olmasa da *Divan*'ında Hz. Peygamber'in hadislerine de yer vermiştir. Gâlib, *Divan*'ında bir yerde لَا سَيْفَ إِلَّا دُوَالْفَقَارُ وَلَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ²⁴ "Zülfikârdan keskin kılıç ve Ali'den başka genç (yiğit) yoktur" hadisini anlamı bozmayacak şekilde kelimeler arasında takdim tehir yaparak şöyle iktibas etmiştir:

Ebruvânında yazar ol seyyid-i âlî-tebâr
Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zülfikâr
(Beyit-37)

Beyitte şair, "O yüce soylu efendinin kaşlarında *lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ zülfikâr* yazmaktadır" demiş ve *Divan* şiirinde öldürücü vasfıyla ortaya çıkan kaşlarla kılıç arasında benzerlik kurmuştur.

Gâlib "rûz u şeb" redifli meşhur kasidesinde لَ مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعَى فِيهِ مَلَكٌ²⁵ "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir" hadisinden *lî me'allâh* lafzını şöyle iktibas etmiştir:

Mâh-ı sadrında elem neşrâh iyân çün mihr-i aşk
Kalb-i pâkın lî me'allâh ile hoş-ter rûz u şeb
(Kaside-1/36)

Beyitte Gâlib, "Ey şefaath-perver olan şahlar şahı, güneş ve ay senin askerindir; senin zatın gece ve gündüz 'sen olmasaydın' sözünün manasına

²⁴ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs* (Beyrut: y.y., 1351), 2: 363.
²⁵ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, 2: 173.

mazhardır” demiştir.

الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْقُذُ وَ كَثْرٌ لَا يَنْقِي²⁶ “Kanaat tükenmez bir mal, bitmeyen bir hazinedir” hadisi de Gâlib tarafından iktibas edilen bir başka hadis-i şeriftir. Gâlib “bitmeyen” anlamındaki *lâ yefnâ* lafzını,

Malik olmuş Mesnevî'nin genc-i lâ yefnâsına

Reh-ber olmuş sâlikân-ı râh-ı müstesnasına

(Terci'-bend-5/7)

beytinde iktibas etmiş ve bitmez tükenmez bir hazine olarak Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini telakkî ederek tasavvufun müstesna sâlikleri için *Mesnevî*'nin bir rehber olduğunu söylemiştir.

Gâlib müseddes na't-ı şerifinde Peygamber Efendimizin şefaât hadisine şöyle telmihte bulunmuştur:

Ol dem ki velîlerle nebîler kala hayrân

Nefsî deyü dehşetle kopa cümleden efgân

Ye's ile usâtın ola ahvâli perîşân

Destûr-ı şefâ'atla senindir yine meydân

Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammedsin efendim

Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim

(Müseddes-1/4)

Nefsî lafzının da iktibas edildiği şiirde Gâlib, mahşer günü insanların şefaât için Hz. Âdem'e, Hz. Nuh'a, Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya geleceklerini ancak onların nefsî nefsî diyeceklerini, bunun karşısında Hz. Peygamber'in devreye girerek dünyada kullanmadığı dua hakkını ahirette ümmetin kurtuluşuna vesile olarak sakladığı hadise telmihte bulunmuştur (Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 3, 9; “Tefsir”, 5).

Gâlib, başta Kur'an olmak üzere Hz. Peygamber'in hadislerini iktibas ve telmih sanatlarıyla, bazen düşüncelerini desteklemek bazen de hadiste zikredilen düşünceye vurgu yapmak üzere bu kaynağa başvurmuştur. Genelde iktibas edilen hadisler mevzu olmakla birlikte hemen her şair gibi Gâlib de hadisin sıhhati yerine manasıyla ilgilenmiştir. Bir hadisin sahih, hasen, mevzu vs. oluşu ile edebiyat ilmi değil hadis ilmi ilgilenir. Şair üstelik mutasavvıf bir kimliğe sahipse şiirlerinde yer verdiği hadislerin tasavvufî çevrelerce nasıl yorumlandığı ve nasıl anlaşılması gerektiğini de bilir.

²⁶ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Ĥafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, 2: 102.

C. Peygamber Kıssaları ve Mucizeler

Kur'an'ın verdiği bilgiler, içerdiği hükümler ve anlattığı kıssalar edebî eserlerin de bilgi kaynağı olmuştur. Özellikle Kur'an kıssaları ve o kıssalarda adı geçen peygamberler, klâsik şiirin de sıkça başvurduğu malzemelerdendir.²⁷ Hz. Âdem ile başlayan Peygamberlik devri Hz. Muhammed ile son bulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen yirmi beş Peygamberin başına gelen hadiseler, ibret verici haller ve mucizeler, şairlerin de başvurdukları muhteva kaynakları arasında baş sıraları almıştır.

Gâlib *Divan*'ında yer alan peygamber kıssaları ve mucizeler şöyledir:

1. Hz. Âdem: Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk Peygamber oluşu yanında topraktan yaratılışı, şeytanın kendisine secde etmeyişi, Hz. Âdem'den eşi Hz. Havva'nın yaratılışı, Cennet'e girişleri, şeytanın vesvesesi ile yasak meyveyi yemeleri ve emre karşı gelişi gibi pek çok ayet bulunmaktadır. Gâlib'in şiirlerine baktığımızda onun Hz. Âdem ile ilgili olarak İsrâ suresi 61. ayette buyurulan "Meleklerle: Âdem'e secde edin! demiştik. İblisin dışında hepsi secde ettiler. İblis: Ben, dedi, çamurdan yarattığın kimseye secde mi ederim!" ayetine telmihte bulunduğunu görürüz. Nitekim şair şu beytinde,

Âdem'e muttasıl ol tâ ki cüdâ olmayasın

Secdeler eyle ki merdûd-ı Hudâ olmayasın

(Terci'-bend-9/5)

diyerek, Âdem'e secde edilmesini, aksi takdirde şeytanın durumuna düşülebileceğini ifade etmiştir.

2. Hz. İdrîs: Kur'an'da sadece iki yerde (Meryem 19/56-57; Enbiyâ 21/85-86) ismi geçmekle birlikte "ağlayarak secde etmesi"; "şanın ve mekânının üstün ve yüce olması"; "sabredici olması"; "sıddîk ve nebî olması" yönleriyle de yer almaktadır. Hadiste ise sadece miraç bahsinde geçmiş ve Hz. Peygamberle dördüncü kat semada karşılaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan, "Biz onu yüce bir mekâna yükselttik" (Meryem/57) ifadesinde de İdrîs'in ruhunun dördüncü veya altıncı kat semada kabzedildiği yorumu yapılmıştır.²⁸ Nitekim İdrîs Peygamber'in bu yönü Gâlib'in *Divan*'ında bir yerde şöyle ifade edilmiştir:

Ma'rifet aldı anı rütbe-i istishâbe

²⁷ Ali Yılmaz, "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular", 2. Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 137.

²⁸ Ömer Faruk Harman, "İdrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 478, 479.

Sanma kim tâli'i a'lâya çeker İdrîs'i

(Gazel, 368/7)

Şiirde ayrıca İdrîs Peygamber'in ilk kez iğne ile dikiş dikip terzilik yaptığı²⁹ marifetine de telmihte bulunulmuştur.

3. Nûh: Kur'an'da kırk üç yerde ismi geçmekle birlikte Kur'an'ın yetmiş birinci suresi onun adını taşımaktadır. Kendisine inanmayan kavmi tufanla cezalandırıldığından dolayı tufan hadisesi ona nispetle Nûh tufanı diye anılmaktadır. Bir rivayete göre Peygamberler içinde en uzun ömürlüsü Nûh'tur.³⁰ Bu yönüyle Divan şiirinde ömr-i Nûh terkihiyle geçen Nûh, tufan, gemi, kaptan, oğlu ile imtihanı, hayvanlardan birer çift gemisine koyması ve çok ağlaması gibi hususiyetlerle de şiirlerde yerini almıştır.

Gâlib şu beytinde Hz. Nûh'un tufan hadisesine dikkat çekerek "Allah'a dua eden Nûh'un gemisi, onun mülkünün şehirleridir. Kurtuluşu ümit edenler için işte *bi'smillâhi mecrâhâ*"³¹ demiş ve Hz. Nûh'un anlatıldığı Hûd suresi 41. ayette geçen "Allah'ın adıyla yüzer" anlamındaki *bi'smillâhi mecrâhâ* lafzını da iktibas etmiştir.

Sevâd-ı milketidir keştî-i Nûh-ı neciyyu'llâh

Necât ümmîd edenler işte bi'smillâhi mecrâhâ

(Tarih-35/25)

Şu beyitte ise kaptanı Nûh olan geminin tufandan korkmasına gerek olmadığı şöyle gözler önüne serilmiştir:

Nâ-hudâ Nûh-ı nebî oldugu dem şek yokdur

Gavta-i varta-i tûfân bu nevbet de geçer

(Gazel, 127/3)

4. İbrâhim: Hz. İbrâhim, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen peygamberlerden biridir.³² Nitekim şairler de Hz. İbrâhim'i ve onun başından geçen olayları mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar, telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Allah'ı arayışı, eşini ve çocuğunu Mekke'de bırakması, Allah'ın emri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesi, oğlu

²⁹ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 18. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 80.

³⁰ Ömer Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 226.

³¹ Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, 106.

³² Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 269.

İsmâil'i kurban etmeye teşebbüsü sebebiyle kurban ve sünnet olmayı başlatan kişi olması, mancınıkla ateşe atılması, ateşin onu yakmaması, düştüğü yerin cennet bahçelerinden bir gül bahçesi haline dönüşmesi gibi yönleriyle şairler Hz. İbrâhim'i eserlerinde zikretmişlerdir.³³ Yine babası Âzer'in put yapıcı kendisinin ise put kırıcı olması, şairlerin tezatlı anlatıma örnek verecekleri bir malzeme olacaktır.

Hız. İbrâhim'in, Allah'a teslimiyeti, azmi, sebatı ve kararlılığı, zekâsı, sofrası, bereketi, misafirperverliği, seyahatleri, aile hayatı ve bu konudaki tavsiyeleri edebî eserlerde geniş yer bulmuştur.³⁴ Rivayete göre Hz. İbrâhim ateşe atıldığı zaman Cebrâil onu havada tutar ve dileğini sorar. O da: "Ben Allah'ın kuluyum. Hacetim O'nadır, sana değil. Allah ne dilerse yapsın" der. Allah da onu dost edinir ve adı Halîlullah olur.³⁵ Gâlib, bir beytinde Hz. İbrâhim'i "hân-ı Halîlullah" kavramı ile zikrederken onun sofrasına ve misafirperverliğine şöyle dikkat çekmiştir:

*Ücret-i îmân mıdır hân-ı Halîlullâh-ı aşk
Yoksa mihmân-hâne-i tevhîd mihmansız mıdır
(Gazel, 98/5)*

5. İsmâil: Edebiyatımızda özellikle annesi Hâcer'le birlikte Mekke'de bırakılması, burada zemzemin fişkırmaması, babası İbrâhim tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi, buna razı olup sabır göstermesi ve Kâbe'nin inşaatında babası ile beraber çalışması gibi hususiyetlerle anılan Hz. İsmâil³⁶ Gâlib'in şiirlerinde de yerini almıştır. Nitekim bir müseddesinde şair Hz. İsmâil'in kurban edilme hadisesini şöyle hatırlatmaktadır:

*Nakş-ı hevesi safha-i dilden sile geldik
Tâ da'vî-i mihr-i neseb-i pâk ile geldik
Kurbân-ı ilâhî olup İsmâil'e geldik
Çün bezm-i kîdemden dile geldik bile geldik
İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz
Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem alevîyiz
(Müseddes, 4/3)*

Gâlib şu rubaîsinde *Mesnevî* ve Mevlevîliği methederken Hz. İsmâil ile

³³ Mustafa Uzun, "İbrâhim: Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 273.

³⁴ Uzun, "İbrâhim: Türk Edebiyatı", 21: 273.

³⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 185.

³⁶ Mustafa Uzun, "İsmâil: Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 80.

zemzeme de işaret etmiş ve şunları söylemiştir:

*Şârihedir hakâik-i esrâr-ı Mesnevî
Olmuş sözü magz-ı Kur'ân-ı ma'nevî
Gül menba'ında zemzem-i irfânı eyle nûş
İsmâil oldu rehber-i sâlik-i Mevlevî
(Rubâî/19)*

6. Ya'kûb: Gam ve hüznün sembolü olan Hz. Ya'kûb edebiyatımızda özellikle âşığın kendisini en çok benzettiği kişilerin başında yer almıştır. Duasının bereketi, sesinin üç konak mesafeden duyulacak kadar gür olması, attığı okun çok uzaklara gitmesi, duasıyla dağları yerinden oynatması, oğlu Yûsuf hakkında kurtlarla konuşması, çok uzak mesafeden Yûsuf'un kokusunu alması gibi mucizeleri yanında edebiyatta daha çok oğlu Yûsuf'la birlikte zikredilmiştir.³⁷ Gâlib'in, Ya'kûb ve Yûsuf'a aynı beyitte yer verdiği şiiri şöyledir:

*O Yûsuf-pîreherler hayf kim pinhân olup dilden
Bu mir'âtü's-safâyı çeşm-i Ya'kûb eylemişlerdir
(Gazel, 67/2)*

Şair bu beytinde Tanrı görüntüsü bulunmayan gönlü, Ya'kûb'un Yûsuf'u göremediği için kör olan gözüne benzetmiştir. Ya'kûb, "madem Yûsuf'u görmüyorum başka hiçbir şey görmemeliyim" düşüncesiyle kör olmuştur. Allah'ı göremeyen gönül gözü başka şeyler görse de kör sayılır.³⁸

Gâlib şu beytinde Hz. Ya'kûb'u mahzun haliyle betimlerken Züleyhâ'ya da yer vermiş ve "Hevesin Züleyhâ'sı mahrum, Ya'kûb'un kendi mahzun; hâle dolu bu iş hülya mıdır rüya mıdır bilmem" demiştir:

*Züleyhâ-yı heves mahrûm Yâkub-ı hired mahzun
Bu kâr-ı pür-hâle hülyâ mıdır rü'yâ mıdır bilmem
(Gazel, 233/2)*

7. Yûsuf: Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı surelerde yer alırken Yûsuf kıssası "ahsenü'l-kasas" nitelemesiyle aynı adı taşıyan surede bir bütünlük içinde verilmektedir.³⁹ Divan edebiyatında

³⁷ Mustafa Uzun, "Ya'kûb: Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 276.

³⁸ Zülfi Güler, "Şeyh Gâlib Divanında Ayna Sembolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Ocak 2004): 111.

³⁹ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 1.

kendisinden en çok bahsedilen Peygamberlerden biri olan Hz. Yûsuf Gâlib'in, *Divan*'ında en çok yer verdiği Peygamberlerden biridir. Hz. Yûsuf daha çok güzelliği, rüyasında ay ile güneşin ona secde etmesi, kuyuya atılması, Züleyha ile olan macerası, zindana atılması, rüya tabir etmesi, köle iken Mısır'a sultan oluşu gibi hususiyetlerle anılırken⁴⁰ "kurt, kuyu, zindan, gömlek, sultan, Kenan, Mısır, Ya'kûb, Züleyha" gibi kelimelerle birlikte zikredilmiştir. Gâlib "Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz ise bilemezsiniz" (Bakara, 216) ayetine telmihte bulunduğu beytinde Kenan'ın kuyusu zillet gibi görünse de Mısır'a sultan olmanın yolunun da oradan geçtiğini şöyle ima etmiştir:

Her zilletin elbetde bir izzet var içinde
Seyr et çeh-i Ken'ân'ı ne devlet var içinde
(Gazel, 328/1)

Şu beytinde şair Yûsuf kıssasına işaret ederek, Yûsuf'un kanlı gömleğinden ders çıkarılmasını, aksi takdirde kıskançlık gerekçesiyle kardeşlerin tuzağına düşülebileceğini şöyle ifade etmiştir:

Pür-hûnî-i pîrâhen-i Yûsufdan al evreng
Hem-reng-i mahabbet görün ihvân arasında
(Gazel, 329/3)

Rivayete göre Züleyha evinde bir ziyafet vererek şehirdeki kadınları davet etmiş ve meyve soymaları için sofralara bıçak koydurmuştur. Ardından Yûsuf'a en güzel elbisesini giyerek misafirlerin karşısına çıkmasını emretmiş, Yûsuf'u gören kadınlar hayranlıklarından meyve soyarken ellerini kesmişlerdir.⁴¹ Gâlib bir rubaîsinde bu olayı şöyle gözler önüne sermiştir:

Cânlar üzülür rişte-i büşrâdır bu
Eller kesilir remz ü temâşâdır bu
Mısr-ı dilimiz aşkınla memlûdur
Ey Yûsuf-ı cân sanma ki rü'yâdır bu
(Rubaî/32)

Âşık, mâşukuna kavuşmak için elinde ne varsa hepsini bu uğurda gözünü kırpmadan harcayan kişidir. Yûsuf'un satıldığı müzayedeye ihtiyar bir kadının bir iplik yumağı ile katılması da bu duruma işaret etmektedir.⁴²

⁴⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 484.

⁴¹ Harman, "Yûsuf", 44: 1.

⁴² Okcu, *Divân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, 43.

İplik yumağı Yûsuf gibi bir bahayı satın almaya yetmeyecektir, o yumağın hiçbir değeri yoktur, ancak o yumak kadın için her şeydir:

Ey Yûsuf-ı bahâ bu gazelcikle acz edip

İster seni acûz-ı emel bir yumağı var

(Gazel, 81/17)

8. Eyyûb: Hz. Eyyûb evlatlarını, mallarını ve sağlığını kaybederek Yüce Allah'ın sabır imtihanıyla sınıdığı bir Peygamberdir. Diğer sıkıntılarla birlikte bedenindeki dayanılmaz dert ve acılara tahammül etmesi sonucu Allah'ın Hz. Eyyûb'a, "Ayağını -yere- vur, su çıksın" diye buyurması, Hz. Eyyûb'un bu emri yerine getirerek çıkan sudan içmesi ve yıkanmasıyla bütün dertlerinden kurtulması özellikle edebiyatımızda yer alan önemli motiflerden biridir.⁴³ Sabır ve tahammül timsali olan Hz. Eyyûb bu özelliğiyle sairlerin aşkı anlattıkları şiirlerinde âşıklar için bir teşbih unsuru olmuştur.

Gâlib, bir beytinde İsâ Peygamber'in hastalara şifa veren mucizesi ile Hz. Eyyûb'un sabrına dikkat çekerek hekimlerin Hz. İsâ'dan ders aldıklarını ve hastalara Hz. Eyyûb'un sabrını ilaç eylediklerini söylemiştir:

Mesîhâ-yı nîgehden ders alıp dehrin etibbâsı

Bu bîmârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir

(Gazel, 67/4)

Bir başka beytinde Gâlib, "hâk-i Eyyûb" tabirine yer vermiştir. Eyyûb'un toprakla olan ilişkisi emr-i ilâhî ile ayağını toprağa vurması ve fişkırın sudan şifa bulmasıdır. Beyitte içindeki siyahlıktan dolayı ıstırap çeken lâlenin Eyyûb Peygamber'e verilen mucizeye ihtiyacının olduğu şöyle vurgulanmıştır:

Gonce-i tâb'ını sabr ile açar ehl-i şühûd

Hâk-i Eyyûb gerek lâleye bir sırr-ı Vedûd

(Ebyat, 64)

9. Şuayb: Kur'an'da Medyen halkına gönderildiği bildirilen Hz. Şuayb'ın soyu, adı, Hz. Mûsâ ile ilişkisi, Peygamber olarak gönderildiği toplum ve akıbeti konusunda farklı rivayetler nakledilmiştir. Bir kısım âlime göre, Hz. Mûsâ'nın Medyen suyunda yardım ettiği kızların babası Hz. Şuayb'tır.⁴⁴ Rivayete göre Medyen'de bir kuyu başına varan Mûsâ, Medyen

⁴³ Nurettin Albayrak, "Eyyûb: Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 17.

⁴⁴ Mehmet Ümit, "Şuayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 222.

kâhininin kızlarına yardım ederek hayvanlarını sulamış, bunun üzerine Medyen kâhini Mûsâ'yı çağırılmış ve yanında çalışmasını istemiştir. Mûsâ kırk yıl orada kalmış, onun kızlarından biriyle evlenmiş ve iki oğlu olmuştur.⁴⁵

Galib, *Divan*'ında sadece bir beyitte Şuayb Peygamber'i Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâ mucizesi ile birlikte zikretmiştir. Beyitte Hz. Şuayb ile ilgili menkıbelerin Hz. Mûsâ'nın yed-i beyzâsına dayandığı şöyle ifade edilmiştir:

Yed-i beyzâ-nümâ-yı Mûsâ'dan

Şu'belendi menâkıbât-ı Şuayb

(Gazel, 27/4)

10. Mûsâ: "Kur'an ile sahih hadislerde geçmiş Peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen Peygamber" Hz. Mûsâ'dır.⁴⁶ Bu cümleden olsa gerek edebiyatta kendisine en çok telmihte bulunulan peygamberlerden biri de Hz. Mûsâ'dır. Hayatı ve özellikle mucizeleri ile Kur'an ve hadislerde bolca zikredilmesi Hz. Mûsâ'nın dinî muhtevalı edebiyatın kullandığı önemli bir malzemeyi ihtiva edecektir. Hz. Mûsâ daha çok dünyaya gelişi, saraya intikali, Medyen'e gidişi, Peygamber olarak seçilişi, İsrâiloğulları'nı kurtarmak için Firavun'a gönderilişi, Firavun'la mücadelesi ve İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarışı, asa, yed-i beyzâ, denizi ikiye ayırma gibi mucizeleri, Sînâ'da ilâhî emirleri alışı, çöldeki olaylar ve İsrâiloğulları'na rehberlik edişi gibi yönleriyle bilinmektedir.⁴⁷

Gâlib de bir rubaîsinde Kasas suresi 30. ayette geçen "Evet yalnızca ben Allah'ım" mealindeki *innî enallâh* lafzını iktibas etmiştir. Ayette Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya Tûr dağında iken "Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: 'Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, evet yalnızca ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım'" buyurmaktadır. Gâlib aynı rubaîde Mûsâ Peygamber'in asa ve ejderha mucizelerine de telmihte bulunarak Mevlevîliğin önemli sembollerinden biri olan "ney" in içinde var olan ilâhî sırları üflendiğinde ortaya çıkardığından da bahsetmiştir:

Ey nây aceb sırr-ı Hudâsın neysin

Hem nahl ü hem âteş-i Hudâsın neysin

Yahşî yaraşır innî enallâh sana

Mûsâ'sın âsâsın ejdehâsın neysin

⁴⁵ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 208.

⁴⁶ Harman, "Mûsâ", 31: 210.

⁴⁷ Harman, "Mûsâ", 31: 211.

(Rubâî/42)

İslâmî kaynaklara göre Hz. Mûsâ, Medyen'deki süresini tamamlayınca hanımını ve sürüsünü alarak yola koyulur. Soğuk bir kış akşamında Tûr'a varır. Dağda ateş görür. Yolu soracak birini bulmak veya bir ateş parçası almak için yaklaştığında vadinin sağ yamacından gelen bir sesle peygamberlik vazifesi başlar.⁴⁸ Gâlib'in *Divan*'ında yer alan ilk gazelin ilk beyti bu olaya telmihte bulunmaktadır:

Aşk âteş-i tecellî-i Mansûr'dur bana

Her çûb-ı dâr bir şecer-i Tûr'dur bana

(Gazel, 1/1)

Gönül redifli bir başka gazelinde Gâlib,

Tûr-ı cisme şu'le-i şem'-i tecellâdır gönül

Ben hamûş olsam da râz-ı aşkı gûyâdır gönül

(Gazel, 227/1)

diyerek, gönlünü Tûr'da yanan tecellî mumunun ateşine, kendisini de Tûr'da adeta şaşkınlıktan dili tutulup susan Hz. Mûsâ'ya benzetmektedir.

Kelîm, Hz. Mûsâ'nın sıfatıdır. Tûr dağında Allah ile konuşmasından ötürü bu sıfatla anılmıştır. Gâlib bir beytinde Hz. Mûsâ'nın bu yönüne dikkat çekerek önlerinde Hz. Mûsâ gibi kelîm varken herkesin hakîmâne söz söylemeyeceğini ifade etmiştir:

Velîk nutk-ı hakîmâne devr-i diğerdür

Olur mu her mütekellim Kelîm-i vâdî-i Tûr

(Kaside, 20/33)

11. Süleyman: Hz. Süleyman edebiyatımızda geniş biçimde işlenmiş, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler başta olmak üzere kıssalar, İsrâiliyat'tan geçen anlatımlar ve yüzyıllarca halk muhayyilesinde yoğrulmuş rivayetler zamanla edebiyatın vazgeçilmez unsurları arasına girmiştir. Özellikle Hz. Süleyman ile ilgili Belkıs, Âsaf, Dâvûd gibi kişiler; hüdhüd, çekirge ve karınca gibi hayvanlar; cin, dev, ifrit gibi yaratıklar; saltanat, zenginlik, haşmet gibi sıfatlar; kuş dilini bilme, rüzgâra ve cinlere hükmetme gibi meziyetler; mühür, hatem ve asa gibi eşyalar edebiyatın vazgeçilmez malzemelerinden olmuştur.⁴⁹

Gâlib, şiirlerinde Hz. Süleyman kıssasına hatem, mûr ve Belkıs gibi

⁴⁸ Harman, "Mûsâ", 31: 211.

⁴⁹ Hüseyin Akkaya, "Süleyman: Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 61.

kelimelerle telmihte bulunmaktadır. Hz. Süleyman'ın mûr yani karınca ile olan ilişkisi Kur'ân-ı Kerîm'de yine karınca anlamına gelen Neml suresi 18. ayette şöyle ifade edilmiştir: "Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca: Ey karıncalar, yuvalarınıza girin ki Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler dedi." Edebiyatımızda acziyeti temsilen kullanılacak olan mûr âşığa, azameti temsil edecek olan Süleyman da sevgiliye teşbih edilir.

Hat gelmeye görsün leb-i cânân edemez bahs

Bir mûr ile gâhîce Süleymân edemez bahs

(Gazel, 28/1)

Âşık sevgilinin büyüklüğü karşısında aciz olsa da ona iltifat eden yine sevgilidir aslında:

Za'fımız hatt-ı leb-i cânân-veş unvândır bize

Mûrız ammâ iltifât eden Süleymân'dır bize

(Gazel, 332/1)

Karınca ile Süleyman Peygamber arasında bir hayli diyalogun olması Gâlib tarafından şöyle ifade edilecektir:

Tâ nesh edecek hükmünü hat hâtem-i la'lin

Çok cilve geçer mûr u Süleymân arasında

(Gazel, 329/2)

Hz. Süleyman'ın Hüdühüd isminde bir kuşu vardır. Bu kuş, çok uzaklardaki şeyleri görebilme, uçsuz bucaksız çöllerde suyun yerini havadan tespit edebilme gibi özel meziyetlerle donatılmıştır. Gâlib bir beytinde Hüdühüd'ü âşığa benzeterek kırlangıç kuşlarıyla uçmamasını nasihat edecektir:

Hâtem-i lebden cüdâ düşme gönül zülfün görüp

Meşk-ı pervâz etme ey Hüdühüd piristûlarla sen

(Gazel, 277/2)

Şiirde dudak mühre teşbih edilmiş, özellikle onun kapalı hali vahdette yok olmayı simgelemiştir. Gönül vahdeti bırakıp zülfe yani kesrete dalmamalıdır.

Bir gün Süleyman, Hüdühüd'ü aramış, ancak bulamamış. Çok öfkelendiği bir sırada Hüdühüd çıkagelmiş. Hüdühüd, Sebe ülkesine gittiğini, oranın Belkis isminde Güneş'e tapan bir sahibesinin olduğunu söylemiş. Süleyman, Hüdühüdle Belkis'a davetiye göndermiş, Belkis da yanındakilerle beraber Süleyman'ın sarayını ziyarete gelmiş. Bu ziyaret esnasında Belkis

kendi sarayındaki tahtı Süleyman'ın sarayında görünce iman edip, Hz. Süleyman'ın dinine girmiş.⁵⁰ Hz. Süleyman hakkında anlatılan bu hikâyede yer alan Belkıs, taht ve Hüdhüd kavramları Gâlib'in şiirlerinde tercih ettiği mazmunlardan olmuştur. Beyhan Sultan'ın sarayı için yazdığı bir tarihte Gâlib,

Bilmeyen kadr-i Süleymân ile kadr-i mûru

Arş-ı Belkîs ile zann etdi ki hem-pâdır bu

(Tarih, 34/4)

diyerek, Süleyman ile karıncayı tam anlamıyla bilmeyenlerin, Beyhan Sultan'ın sarayıyla Belkıs'ın tahtını birbirine arkadaş zannettiklerini söylemiştir.

Bir başka beytinde Gâlib, Belkıs'ın tahtı ile Süleyman arasındaki bağı, sultanın oturduğu saray ile sultan arasındaki bağa teşbihle şöyle ifade etmiştir:

Bârgâh-ı himmet-i merdân sultânsız mıdır

Arş-ı Belkîs-ı himem bilmem Süleymân'sız mıdır

(Gazel, 98/1)

12. İlyas: İlyas Peygamber edebiyatta daha çok Hızır ile birlikte zikredilir. Rivayete göre İskender zamanında âb-ı hayâtı aramak için Hızır ve İlyas Peygamber yola çıkarlar. Uzun maceralardan sonra pınar kenarında oturup pişirdikleri balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığın üzerine damlar, balık dirilip suya atlar. Bunun üzerine sudan kana kana içen iki arkadaş ölümsüzlüğe kavuşur. İskender için pınarı tekrar ararlar, fakat bulamazlar. Ölümsüzlüğe eren bu iki arkadaş kıyamete kadar Allah'ın emriyle dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlar. Kıyamete kadar sürecek olan bu görevi Hızır denizde, İlyas Peygamber de karada yaparmış.⁵¹

Gâlib "rûz u şeb" redifli na't-ı şerifinde İlyas Peygamber'i Hızır ile birlikte zikretmiş, ay ile güneşin Hz. Peygamber yolunda giden yolculara gece-gündüz ışık; Hızır ve İlyas'ın da yalınayak rehber olduklarını söylemiştir:

Sâlikân-ı râhına mihr ile meh berk-i sefer

Pâ-bürehne Hızr u İlyâs oldu rehber rûz u şeb

(Kaside, 1/30)

13. İsâ: Doğrudan veya dolaylı olarak Hz. İsâ ile ilgili bilgilere geniş bir

⁵⁰ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 412.

⁵¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 204.

şekilde yer veren edebiyatımız Hz. İsa'yı birçok mazmuna konu etmiştir. Hz. İsa ile ilgili belli başlı konular arasında Cebrail'in üflemesiyle Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelişi, anne karnında ve beşikte iken konuşmaya başlaması, nefesiyle hastaları iyileştirip ölüleri diriltmesi, ölmeyip gökyüzüne yükselişi yer almaktadır.⁵²

Gâlib, *Divan*'ında birçok yerde İsa Peygamber'in bu hususiyetlerine telmihte bulunmuştur. Nitekim bir beytinde Cebrail'in Hz. Meryem'e üflemesiyle babasız dünyaya gelen Hz. İsa'ya şöyle yer vermiştir:

Gül gonca Meryem'dir meğer kim nefh-i rûh etmiş eser

Bülbüller açmış bâl ü per cün Cebrail-i zinde-dem

(Kaside, 19/7)

Hiç evlenmediğinden "ehl-i tecrid" diye adlandırılan Hz. İsa dünya malından hiçbir şeye sahip olmadığı için tam bir tecerrüd örneği kabul edilmiştir.⁵³ Dünya denilen alakalar çölünde ehl-i tecerrüd'den olabilmek zor zanaattır ve bu ancak Hz. İsa'ya yaraşır:

Bu deyr-i alâyıkda ten-i ehl-i tecerrüd

Hâmûş olıcak sûret-i İsa mı değildir

(Gazel, 68/3)

Hz. İsa göğe yükselirken yakasında unuttuğu bir iğneden dolayı çarh-ı çârümîn'de yani dördüncü felekte kalmıştır.⁵⁴ Nitekim onun bu yönüne Gâlib şöyle dikkat çekecektir:

Bârekallâh bî-bedel kasr-ı bülend-i dil-nişîn

Var mı misli işte İsa işte çarh-ı çârümîn

(Tarih, 36/1)

Hz. İsa'nın mucizelerinden birisi olan ölüleri diriltmesi sevgilinin dudağına teşbih edilmektedir. Dudak istiare yolu ile önce la'le daha sonra da İsa'ya benzetilmiştir. Bu yönüyle dudak Mesih-i sâni olarak da tasavvur edilir.⁵⁵ Gâlib'in bir beytinde sevgilinin dudağı İsa'nın nefesi gibi can bahşeder, ancak onun hasta âşığa bir tenezzülü yoktur:

Hasta çeşmin eylemez la'l-i revân-bahşa nazar

⁵² Mustafa Uzun, "İsa: Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 474.

⁵³ Uzun, "İsa: Türk Edebiyatı", 22: 474.

⁵⁴ Uzun, "İsa: Türk Edebiyatı", 22: 474.

⁵⁵ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 276.

Neyler ol İsâ'yı kim bîmâra etmez iltifât

(Gazel, 31/5)

Dördüncü felekte oturan İsâ âşıkların umut kapısıdır, ancak derdine derman arayan âşık, sevgiliye teşbih edilen İsâ'yı dördünce felekte dahi bulamayacaktır:

Gitdik sipihr-i çârüme dek çâre-hâh olup

Derdâ ki İsâ-i dil-i bîmârı görmedik

(Gazel, 212/2)

Gâlib, Yüce Allah'ın en değerli varlığı olan insanı, "Kendine hoşça bir bak; sen dünyanın özüsün. Bütün yaratılmışların gözbebeği olan insansın sen" diye methettiği şiirinde babasız dünyaya gelen İsâ Peygamber ile babasız yaratılan ilk insan Hz. Âdem'i bu yönüyle ikiz olarak tasavvur edecek ve şunları söyleyecektir:

Ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen

Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen

Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerremsin sen

Bildiğin gibi değil cümleden akdemsin sen

Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen

Sırr-ı Hak'sın mesel-i İsi-i Meryem'sin sen

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

(Terci'-bend, 9/1)

14. Muhammed: Türk-İslâm edebiyatının şair ve nasirleri Hz. Peygamber'le ilgili bilgi ve kültürün yoğun olduğu bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Özellikle Hz. Peygamber'e dair ayetlerin iktibas ve telmih yoluyla intikal ettiği edebî eserler Hz. Peygamber'in isim ve sıfatlarını, fizikî, ruhî ve ahlâkî vasıflarını, aile hayatını, mucizelerini haber vererek edebiyatın bu hususta ne kadar zengin olduğunu göstermişlerdir.⁵⁶

Gâlib *Divan*'ında müstakil olarak "rûz u şeb" redifli kasidesi ile "Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin efendim; Hakdan bize sultân-ı müeyyedsin efendim" dizelerini tekrarladığı müseddes na't-ı şerifini Hz. Peygamber için kaleme almış, yine diğer şiirlerinde yer yer Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbeti ifade etmekten geri durmamıştır.

⁵⁶ Mustafa Uzun, "Muhammed: Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 457.

Gâlib, Kur'an'da Hz. Peygamber için bildirilen "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" anlamındaki *صَدْرَكَ لَكَ نَشْرَحُ* ayetini iktibas ederek Hz. Peygamber'in gece gündüz her an Yüce Allah'a kalben bağlandığını, ayın ışığını güneşten aldığı gibi, onun aya benzeyen parlak göğsünde *elem neşrah* ayetinin de bir güneş gibi parladığını söylemiştir:⁵⁷

Mâh-ı sadrında elem neşrâh ıyân çün mihr-i aşk

Kalb-i pâkin lî me'allâh ile hoş-ter rûz u şeb

(Kaside-1/36)

Hız. Peygamber şefaât kaynağıdır. "Allah'ın, özellikle bir duasını mutlaka kabul edeceğine dair her peygambere tanıdığı imtiyazı Resûlullah dünyada kullanmamış, şefaât etmek amacıyla bunu âhirete bırakmış ve Allah'a ortak koşmamak şartıyla büyük günah işleyen herkesin bundan yararlanacağını söylemiştir."⁵⁸

Mihr ü meh leşker şehensâhâ şefâ'at-perverâ

Ey ki zâtın ma'ni-i lev-lâke mazhar rûz u şeb

(Kaside-1/35)

"Ey şefaât-perver olan şahlar şahı, güneş ve ay senin askerindir; senin zatın gece ve gündüz 'sen olmasaydın' sözünün manasına mazhardır."⁵⁹

Hız. Peygamber'in ahlâkı Kur'an ahlâkıdır. Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın seçtiği en mükemmel, en faziletli ve en seçkin insandır. O, hulk-ı azîm üzere yaratılmış, ahlâkın en yüksek derecesinde bulunmuştur:⁶⁰

Sermâye-i kevn olan tecellâdır bu

Aşk-ı ezeli denen muammâdır bu

Ahlâk-ı Muhammedî nâtık-ı Kur'ân

Yani ki dil-i Hazret-i Monlâ'dır bu

(Rubai, 33)

Mekkeliler Hız. Peygamber'den bir mucize göstermesini istemişler, o da işaret parmağıyla ayı ikiye yarmıştır.⁶¹ Gâlib bir yerde kendi şiir söyleme

⁵⁷ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 251.

⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaât: İslâm'da Şefaât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 412.

⁵⁹ Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, 379.

⁶⁰ Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 264.

⁶¹ İlyas Çelebi, "İnsikâku'l-Kamer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 344.

kabiliyetini övdükten sonra Hz. Peygamber'in ayı ikiye yarma mucizesine şöyle dikkat çekmiştir:

Benim mu'ciz beyân-ı nutk-ı burhânım dehânımdır

Meh-i ma'nâyı şakka tîğ-i engüşt-i zebânımdır

(Gazel, 119/1)

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak Gâlib'in, *Divan*'ında toplan on dört peygamberden bahsettiği görülmüştür. Kur'an'da kendisinden en çok bahsedilen peygamberler, yani hayatları hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgi sahibi olunan peygamberler doğru orantılı bir şekilde şairler tarafından eserlerinde ele alınmıştır. Neredeyse çok az bilginin bulunduğu peygamberlere de divan edebiyatında yer verilir. Ancak oran diğer peygamberlere kıyasla azdır. Gâlib, yer verdiği on dört peygamberi gerek mucizeleriyle gerek ayetlerden iktibaslarla ve gerekse öne çıkan hususiyetleriyle ele almıştır.

D. Siyer ve İslâm Tarihi

Hz. Peygamber'in hayatını ve şahsiyetini, tebliğ faaliyetlerini, siyasî ve askerî mücadelelerini konu alan siyer ile⁶² Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği dinin özünü teşkil eden ve Hz. Muhammed'den bugüne kadar gelen İslâm⁶³ tarihi şair ve nasirlerin başvurduğu kaynaklardan biridir.

İslâm tarihi, Hz. Âdem ile başlamış, Asr-ı Saadet'te kemâl bulmuş, Hulefâ-yı Râşidin devri ve nihayet diğer İslâm devletleri ile şairin çağına kadar ulaşmıştır. Şair, bu tarih içerisinde önemli kişileri ve olayları beyitlere yansitmaktan geri durmamış,⁶⁴ her dem zihinlerde taze kalmasını sağlamıştır. Gâlib İslâm tarihinde önemli iki savaşa Hayber ve Bedir'e işaret ederek "Göklerin dönme sebebi O'nun mucizelerini anlatmaktır; Güneş, Hayber, ay ise Bedir gazasını söyler gece gündüz" demiştir:

Mu'cizâtı vasfıdır çarhun medâr-ı gerdişi

Mihr Hayber meh gazâ-yı Bedri söyler rûz u şeb

(Kaside, 1/23)

İslâm tarihinde Hayber, 628'de Hz. Peygamber'in yönettiği savaşılarından biridir. Hayber'e sefer düzenleme hazırlıklarına başlayan Hz.

⁶² Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 319.

⁶³ Ömer Faruk Harman, "İslâm: Vahiy Geleneği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 23: 3.

⁶⁴ Pala, *Divan Edebiyatı*, 38.

Peygamber 1500 kişilik bir kuvvetle Medine'den ayrılmış, Hayberliler de ona karşı koymak için rivayete göre 20.000 veya en az 10.000 savaşçı ve müstahkem kaleleriyle savunmaya geçmişlerdir. Özellikle Hz. Ali'nin olağanüstü çabasıyla şehrin içindeki kaleler alınmış ve Hayber'in fethi büyük bir zafere dönüşmüştür.⁶⁵ Hz. Ali'nin bu savaşta gösterdiği kahramanlık şairlerin de gözlerinden kaçmamıştır. Gâlib bir beyitte "Mertçe dövüşmenin asaleti meydanda belli olur; Düldül'ün babasını Hayber'de kim sordu?" diyerek Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye hediye edilen Düldül'e de işaret etmiştir:

*Merdânelik asâleti meydânda bellidir
Hayber günü babasını kim sordu Düldül'ün
(Gazel, 206/6)*

Hulefâ-yı Râşidin içerisinde Hz. Ebû Bekir'in yerinin Gâlib'te başka olduğu söylenebilir. "Siddîk" redifli bir kasidenin yanında müstakil beyitlerde de Hz. Ebû Bekir'e yer veren şair, şiirlerinde özellikle onun Hz. Peygamber'le olan dostluğuna telmihte bulunmuştur. Bir rubaîsinde Gâlib, Hz. Ebû Bekir'in dört halifeden ilki olduğunu hatırlattıktan sonra gece gündüz Hz. Resûl'e arkadaş olduğunu, gizli zikrin temsilcisi olup, Mevlânâ'nın soyunun ona dayandığını şöyle ifade etmiştir:

*Siddîk ki çâr-yâra serdâr oldur
Sultân-ı Rusûl'le rûz u şeb yâr oldur
Hem pîr-i tarîk-ı zümre-i ehl-i hafâ
Hem cedd-i cenâb-ı Monlâ Hünkâr oldur
(Rubaî, 3)*

Hz. Ebû Bekir, Peygamber'in yol arkadaşıdır. Hz. Peygamber, kendilerini takip eden müşriklerin mağaranın ağzına kadar gelmesi üzerine korkuya kapılan Hz. Ebû Bekir'i teselli etmiş, onların kendilerine zarar veremeyeceğini söyledikten sonra "Üzülme, Allah bizimledir" ayeti nazil olmuş, Peygamber Hz. Ebû Bekir'i bu sözle teselli etmiştir.⁶⁶

Gâlib bir beytinde "O öyle bir velidir ki, *lâ tahzen* (üzülme) hitabı ona yapılmıştır. Nitekim onun Huda tarafından makbul olduğu, Kur'an nassıyla da sabittir"⁶⁷ diyerek bu hadiseye telmihte bulunmuştur:

⁶⁵ Muhammed Hamîdullah, "Hayber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 21.

⁶⁶ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 102.

⁶⁷ Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, 74.

*Bir velâdir ki ve lâ tahzen ana oldu hitâb
Nass-ı Kur'ân ile maktûl-i Hudâdır Sıddîk
(Kaside-2/4)*

Hz. Hüseyin'le ailesinin ve yakınlarının topluca şehit edildiği Kerbelâ vakası pek çok şair ve edip tarafından ele alınan acıklı ve elim bir konunun adıdır. Kerbelâ hadisesinin meydana geldiği asırdan itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevî ve menkıbevî bir hüviyet kazanmış, Hz. Hüseyin'e revâ görülen bu muamele lirik ve trajik bir üslûpla edebî eserlerin ortak konularından biri olmuştur.⁶⁸ Gâlib bir kıtasında bu elim hadiseye şöyle telmihte bulunmuştur:

*Bulandı yevm-i âşûrâda çarhın tab'-ı nâşâdı
Zemîn ü âsümân bu hüzn ile deryâ-yı Nîl oldu
Semâvât ehlinin gözyaşındır bârân zannetme
Şehîd-i Kerbelâ'nın rûh-ı pâkiyçün sebîl oldu
(Kıta, 3)*

Hz. Peygamber'in doğum günü olan Rebû'l-evvel ayının on ikinci gecesi Mevlid kandili olarak kutlanmaktadır. Hz. Peygamber'in dünyaya gelmesi sebebiyle sevinmek, O'nun doğum günü münasebetiyle muhtaçlara yardımda bulunmak, O'na dair şiirler okumak, güzel elbiseler giyerek sevinç gösterisinde bulunmak, o güne has oruç tutmak, camileri kandillerle süslemek birer güzel amel olarak⁶⁹ Gâlib'in devrinde de devam etmiş ve şu dizelerin dökülmesine vesile olmuştur:

*Leyle-i Mevlid'de bu rahşân olan kandiller
Bahş-ı nûr eyler ser-â-ser encüm-i eflâke hep
Âlem-i envârdan gûyâ bu ma'nâ âşikâr
Dîdeler rûşen demekdir âsümân u hâke hep
(Kıta, 2)*

İslâm kültürü içerisinde ramazan ve kurban bayramlarının ayrı bir hususiyeti vardır. "Ramazan bayramında müminler bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah'ın rahmetine nail olma ümidinin sevincini taşırlarken, kurban bayramında Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmek istemesi ve İsmâil'in de buna razı olması, nihayet Allah'a karşı gösterilen büyük

⁶⁸ Mustafa Uzun, "Kerbelâ: Türk Edebiyatında Kerbelâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 274.

⁶⁹ Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 478.

sadakatin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hatırasını taşımaktadır. Müminler bu günlerde kurban kesmek suretiyle bu iki Peygamberin Allah'a karşı verdikleri başarılı imtihanın sevincini yaşamaktadırlar.”⁷⁰ Edebiyatımızda da bayramın önemi büyüktür. Bayram günü âşık sevgiliye kavuşur, âşığın gözyaşları bayramın gülsuyu, sevgilinin vuslat haberi bayram şekeri gibidir.⁷¹ Gâlib kurban bayramına yer verdiği şiirinde “Bayram geldi, sen de hançerini parlat; yeni aya gel de güneşin şerefini ver; bir bayrama daha kalmayalım yarı boğazlanmışız; aşk kurbanlarına kesin kes cevap ver” demek suretiyle âşıkların kurban bayramında sevgili tarafından kurban edildiğini, bunu da hançere benzettiği hilal şeklindeki ay ile gerçekleştirdiğini söylemiştir:

Îd oldu sen de hançerine âb ü tâb ver
Mâh-ı nev içre gel şeref-i âftâb ver
Bir îde dahı kalmayalım nîm-i bismiliz
Kurbâniyân-ı aşka kesin kes cevâb ver
(Kıta, 7)

Hız. Âdem’le başlatılan İslâm tarihi ve Hz. Peygamber’in hayatını muhtevi siyer, İslâm şairlerinin başvurdukları kaynakların başında gelmektedir. Sadece siyer düşünülüğünde dahi mi’râciyye, mevlid, hicretnâme, hilye, kırk hadis, şefaattâme gibi daha pek çok özel türün ortaya çıktığı zengin bir edebiyatla karşılaşılır. Bu müstakil türlerin dışında beyit düzeyinde gerek İslâm tarihinde vuku bulmuş hadiseler ve gerekse cihan Peygamber’inin hayatına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Nitekim Gâlib’in *Divan*’ı da bu nazarla incelendiğinde İslâm tarihinin ve siyerin diğer kaynaklara oranla baş sıralarda olduğunu söyleyebiliriz.

E. Tefsir

Kur’an ayetlerinin açıklanıp yorumlandığı tefsir ilmi şairlerin kaynakları arasında yer alan dinî bir ilimdir. Bu ilim, ayetlerin manasını açıklamak, sure ve ayetler hakkında bilgi vermek, ayetlerin iniş sebeplerini belirtmek, Kur’an’ı kelime kelime tahlil ve izah etmek ilmidir.⁷² Tefsirin konusu tamamen Kur’an ayetleridir. Tefsir aynı zamanda bu alanda yazılmış eserlere de denir. Şairler, tefsir ilminden yararlanırken müfessirlere ait eserlerin künyesi ile değil, bizzat bu ilmin kendisiyle ilgilenir. Dinî bir

⁷⁰ İbrahim Bayraktar, “Bayram: İslâmî Dönem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 259.

⁷¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 223.

⁷² Ridvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 2. Baskı (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018), 420.

hassasiyete sahip, eğitimleri sırasında sadece dinî ilimleri değil, çağın pozitif ilimlerini de iyi derecede öğrenen şairlerin kendisi yeri geldiğinde bir müfessir, bir muhaddis vs. olabilmektedir. Dolayısıyla şiirlerinde bir ayete iktibasta veya telmihte bulunurken bu ayeti bazen tefsir de edebilmektedir. Nitekim bu edebiyatın şairleri birçok ayete tefsirî mahiyette açıklamalarda bulunmuştur. Gâlib'in *Divan*'ında bir şiirin baştan sona, bir ayetin veya surenin tefsirine ayrıldığı görülmemiştir. Ancak beyit veya beyitler düzeyinde bu ilimden doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bahsettiği görülmüştür. Örneğin, Ramazan ayından bahsettiği bir gazelinde Bakara suresi 155, Nahl suresi 112, Gâşiye suresi 7 ve Kureyş suresi 4. ayetlerde geçen "cû" lafzına yer vermiştir. Ayetlerdeki "açlık" manasına gelen *cû* lafzı Gâlib'in bağlam kurduğu oruç veya Ramazan ayıyla ilgili değildir. Beyitte şair devrin vaizlerini eleştirerek o şehir (meşhur) vaizinin ağzına her ne kadar yemek vasfı yaraşsa da -ki o konuda zaten mahirdir, "açlık" ayetini (yani açlığın faziletlerini anlatan ayetleri) Ramazan ayında tefsire başladığını söylemiştir:

Agzına vâ'iz-i şehrin yaraşır vasf-ı ta'âm

Lîk cû' âyeti tefsîrini tutdurdı sıyâm

(Gazel-245/1)

Ahsenü'l-kasas olan Yûsuf suresinde Yüce Allah 13. ve 18. ayetlerde Ya'kûb Peygamber'in hüznünü ifade etmek için "Babaları, 'Onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığımız bir sırada onu bir kurdun kapmasından korkuyorum' dedi" ve "Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya'kûb, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık bana düşen güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında bana yardım edecek olan Allah'tır' dedi", buyurmuştur. Gâlib, yazdığı bir tahmiste Yûsuf yaratılışlıyı etkilemek için Ya'kûb'un hüznü ayetlerini tefsir ettiklerini şöyle dile getirmiştir:

Çok recâlar eyledik ol mâh-ı evc-i rif'ata

Şebnem-i eşki nisâr etdik düşüp mahviyyete

Gelmedi imanâ insâf etmedi bu firkate

Etmek için hüzn-i dil te'sîr o Yûsuf-tıynete

Âyet-i mahzûnî-i Yâkub'u tefsîr eyledik

(Tahmis, 19/2)

F. Fıkıh

Amelî hayata ait bilgileri ve hükümleri ihtiva eden fıkıh ilmi, ilmihal, hukuk ve hukuk metodolojisi, ekonomi, siyaset, idare bilimleri ve bu

bilimlerle ilgili kurumları da bünyesine alarak geniş bir alana yayılmıştır.⁷³ Fıkıh ilminin özellikle amelî hayata dair olan abdest, namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerle ilgili bilgiler şairin istifade ettiği kaynaklar arasında yer almıştır. Gâlib bir beytinde abdest alıp camide kıyama durulması hususunda şunları söylemiştir:

Abdest al câmi-i vâlâsına eyle kıyâm

Âb-rû peydâ edip dîvân-ı âlîşâna gel

(Tarih, 29/5)

Zahitleri eleştirdiği bir beytinde şair su bulunmadığı vakit toprakla teyemmüm edilen fıkıh kaidesine şöyle temas etmektedir:

Bî-gubârım o kadar zâhid-i huşk-i nâ-pâk

Gerd-i mikdâr-ı teyemmüm bulamaz hâkimden

(Gazel, 270/6)

Fıkıh ilminde normal şartlarda cihad farz-ı kifâye iken umumi seferberliği gerektiren bir tehlike ve saldırı halinde farz-ı ayndır.⁷⁴ Gâlib bir beytinde bu ibadetin farziyyetine dikkat çekmektedir:

Meger farz olduğun ilm-i cihâdı halk unutmuşdu

Anı hem öğredip hem eyledi esbâbına irşâd

(Tarih, 25/6)

Gâlib, III. Selim'in Baruthane'yi yeniden inşa ettirmesi üzerine yazdığı beyitte bir başka fıkıh kaidesi olan beş vakit namazın farziyyetine şöyle temasta bulunmuştur:

Sît-i devri ilm-i edvâr-ı cihâd eyler sürûd

Farzdır bu nağme mânend-i namaz-ı penc-gâh

(Tarih, 23/7)

Bir başka beyitte de şair ağyardan tecerrüt edip, sevgilinin semtinde karar kılmak için ne yapılması gerektiğini, haccın ihrama girmek, sa'y etmek, kurban kesmek gibi bazı ibadetleriyle izah etmiştir. Beyitte sevgilinin dışında her şeyden alâkayı kesmek (tecerrüt) ihrama girmeye, sevgilinin semti olan Mekke'de, canı sevgili için feda etmek Harem'de kurban kesmeye ve benliğin bütünüyle sevgiliye adanmaksızın gerçek tecerrüdün elde edilemeyeceği hatırlatılarak, bunun dışında kalan beyhude çabalar Safa-Merve arasındaki

⁷³ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 1.

⁷⁴ Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 528.

sa'y etmeye benzetilmiştir:⁷⁵

Tecerrüdse murâdın kûy-i cânânda fedâ kıl can
Çıkmaz câme-i ihrâmdan sa'y etme kurbansız
(Gazel, 141/3)

Daha eğitimleri sırasında iyi derecede dinî ilimlere vakıf yetişen şairler, buralarda aldıkları eğitimi hayat tecrübeleriyle birleştirmiş ve şiirlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Gâlib'in de fıkıh ilmini ilgilendiren abdest, teyemmüm, namaz, oruç, hac gibi ibadetlere kendi kural ve kaideleri içerisinde kâh bir vaizi, zahidi vs. eleştirirken kâh, insanlara nasihatte bulunmak için yer verdiği görülmüştür.

G. Kelâm

Kelâm ilmi esas itibarıyla Allah'ın zat, sıfat ve e'falinden bahseden bir ilimdir. Bu yönüyle kelâm ilmüne ilm-i esmâ da denebilir. Bugün bulunduğu hâle gelinceye kadar birçok safhadan geçen kelâm ilminin Allah'ın birliğine delil olarak getirilen hudûs ve kıdem bahsi, zatî ve sübutî sıfatları, esmâ-yı ilâhiyesi edebiyata intikal eden konular arasında yer almıştır.⁷⁶ Özellikle yazılan tevhid şiirleri kelâm ilmi açısından oldukça zengin metinlerdir denebilir.

Yüce Allah'ın zatî sıfatlarından olan ve varlığının sonsuz olduğunu ifade eden "bekâ" sıfatı Gâlib'in Esrar Dede için yazdığı bir mersiyede şöyle dile getirilmiştir:

Ben gördüm bu dâr-ı fenânın fenâsıdır
Bâkî Hudâ rızâsı bekâ Hak bekâsıdır
(Mesnevî, IV/4)

Dünya denilen yer fenâ yurdunun da fenâsıdır. Burada asıl ve kalıcı olan Cenâb-ı Allah'ın rızasını kazanmaktır. Sonsuz olan sadece ve sadece Hakk'ın bekâsıdır, gerisi ise gelip geçicidir.

Allah bir şeyi dilediği zaman ona sadece "ol" der ve o da hemen olur. *Kün*, Yüce Allah'ın gücünü, kudretini ifade eden bir ayettir. Yüce Allah yaratmayı irade ettiği vakit bunu *kün* kelimesi aracılığı ile yapar ve yaratır.⁷⁷ Cümle eşya *kün* emri ile vücuda gelir; kâinattaki her şeyin meydana gelişi ve görünmesi ancak *kün* emri ile gerçekleşir:

⁷⁵ Necdet Çağır, "Dinî ve İlmî Birikimin Divan Şiirindeki İzdüşümleri", *ilahiyat tetkikleri dergisi*, 50 (2018/2): 152.

⁷⁶ Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 80.

⁷⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2001), 200, 222.

Cümle bir künden nümâyândır vücûd-ı kâ'inât

Bâis-i icâd-ı kevn olan hitâb oldur ki ol

(Gazel-222/3)

Gökler bolluk ve bereket kaynağı, sonsuz yüce yaratıcının muradı üzere döner:

Çarhı döndürdü murâdı üzre Feyyâz-ı Ezel

Akdı suy-ı ârzûya cûy-ı tevfk-i ilâh

(Tarih, 23/4)

Kaza ve kader konuları ile de meşgul olan kelâm ilmini Gâlib şiirlerinde işlemekten geri durmamıştır. Nitekim bir şarkısında alın yazısı anlamına gelen kadere temasta bulunarak kaza kaleminin alnına yazdığı aşkı şöyle tasvir etmiştir:

Fârîğ olmam eylesen yüz bin cefâ sevdim seni

Böyle yazmış alnıma kilik-i kazâ sevdim seni

Ben bu sözden dönmezem devr eyledikçe nüh-felek

Şâhid olsun aşkıma arz u semâ sevdim seni

(Şarkı, 10/1)

Kaza ve kader mefhumunu Gâlib şiirlerinde İslâm'daki teslimiyet ve rıza telâkkisi içinde ele almıştır:⁷⁸

Sanman bizi kim beste-dil-i nefis-i gavîyiz

Hâk-i kadem-i âl-i âbâ Mustafavîyiz

Ne havf-ı emîrân biliriz ne bedevîyiz

Râzî-şode-i hükm-i kazâ Murtazavîyiz

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz

Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem alevîyiz

(Müseddes, 4/1)

Bir şeyin mahiyet ve niteliklerinin yanı sıra var oluş zamanı ve mekânını belirlemek, anlamına gelen takdîr kaderle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁷⁹ Gâlib bir müseddesinde takdirin ancak Yüce Allah'a ait olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Tedbîrini terk eyle takdîr Hudâ'nındır

⁷⁸ Okcu, *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, 47.

⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 58.

*Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümânındır
Birden bire bul aşkı bu tuhfe bulanındır
Devrân olalı devrân erbâb-ı safânındır
Âşıkda keder neyler gam halk-ı cihanındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır
(Müseddes, 6/1)*

Şair “Tedbîrini terk eyle” derken gönlünü her türlü kirden arındıran ve gönlünde ikiliğe, şirke yer vermeyen Allah dostuna hitap etmekte ve bu hal üzere yok olmuş bir benliğin tedbire de ihtiyacının kalmadığını söylemektedir.

Kelâm, ilahiyat ve inanişâ ait tartışmaların doğurduğu bir ilimdir. Bu ilim bütün çekici konuları ve problemleriyle, kendi kavram, terim, kelime kadrosu ve tartışmalarıyla edebiyata ve hâliyle şairlere de aksetmiştir.⁸⁰ Yukarıdaki şiirlerden hareketle söylenebilir ki Gâlib’in düşüncelerini yansıttığı *Divan’ı*, bir ilim ve tefekkür kaynağı olan kelâmdan nasibini almıştır.

H. Tasavvuf ve Tasavvufi Şahsiyetler

Tasavvuf insanın kalbindeki kötü vasıflardan kurtulma çarelerinden; kalpteki iyi vasıflar ve onları kazanma yollarından; manevî mertebeleri kat ederek en yüksek merteye olan insan-ı kâmil mertebesine ulaşmanın kurallarından ve nihayet tevhidin sırlarından bahseden bir ilimdir. Tasavvuf Hakk’ın rızasını kazanmak ve ebedî saadete ulaşmak için nefsi terbiye etme, ahlâkı güzelleştirme, iç ve dışı tenvir etme demektir. “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” diyen Hz. Peygamber’in gösterdiği yolu takip etmeyi, Hakk’ın rızasını kazanmak için nefsi temizlemeyi, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmayı, Allah ve Resul’ünün ahlâkıyla ahlâklanmayı amaçlayan tasavvuf⁸¹ ilminin edebiyata intikali gayet tabiî olmuştur. Nitekim Mevlevî-meşreb şairimiz Gâlib’in şiirlerinde de tasavvuf hissedilir derecede dikkat çekmektedir. Onun,

*Aşk âteş-i tecellî-i Mansûr’dur bana
Her çûp-ı dâr bir şecer-i Tûr’dur bana
(Gazel, 1/1)*

matla ile başlayan gazelinde tasavvufî düşünce göz önünde

⁸⁰ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 3. Baskı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 145-146.

⁸¹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Yayınları, 1988), 26, 27.

bulundurulursa manevî yolculuğun mertebelerinden biri olan havf ve recâdan bahsettiği ifade edilmektedir.⁸²

Gâlib için Allah'a ulaşmanın yolu, gönlü Allah'ın dışında her şeyden arındırmakta gizlidir. Gönül âyinesini her türlü kirden temiz tutan kişi ancak Hakk'a vasil olur, Hak'ta yok olur:

*Berk-i hâtif gibi bu kayd-ı sivâdan güzer et
Erişen hâr u hasa âteş-i aşkı siper et
Dâmenin tutmaya âsâr-ı alâyık hazer et
Şems-veş hâhiş-i Monlâ ile azm-i sefer et
Sâf kıl âyîneni kâbil-i aks-i suver et
Hele bir cem'-i havâs eyle de Gâlib nazar et
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdûm-i dâde-i ekvân olan âdemsin sen
(Terci'-bend, 9/6)*

Gâlib bir başka şiirinde vahdetin bizzat kendinin mutlak vücud üzere döndüğünü, hepsinin kesrette ve halvette güneş gibi tek başına gezdiğini, hareket eden ayağın merkez noktasının hüviyet gaybının noktası olduğunu söylemiştir. Gâlib'e göre işin başında da sonunda da vuslata erenler bahtiyarlardır. Bunlar aslında külâh giymiş topluluklardır. Heybetli, şevketli ve adeta ilahî bir tarza sahiptirler. Şiirde ayrıca Mevlevîlerden, onların ayakları üzerine döndükleri sema ayininden, başlarına geçirdikleri külâhlardan da bahsedilmektedir:

*Vücûd-ı mutlak üzre devr ederler ayn-ı vahdetde
Kamu hurşîd-veş tenhâ gezer kesretde halvetde
Medâr-ı pâ-y-i seyri nokta-i gayb-ı hüviyyetde
Visâl-i sırf bulmuşlar bidâyetde nihâyetde
Gözüm dâş oldu gördüm bir gürûhu hep külâhîler
Aceb heybet aceb şevket aceb tarz-ı ilâhîler
(Müseddes, 5/7)*

Gâlib'in şiirlerinde tasavvufî şahsiyetlere baktığımızda ilk dikkati çeken ismin Mevlânâ olduğu görülmektedir. Gâlib Mevlânâ'ya özel kasideler, gazeller, mesnevîler, terci'-bendler, rubaîler yazmıştır. Mevlânâ ona göre

⁸² Abdulkadir Gürer, "Şeyh Gâlib'in Şiirlerinde Bir Anlatım Özelliği", [Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi] *Türkoloji Dergisi* 13/1 (2000): 105.

Allah aşkının mazharı, sıdk u safânın kaynağıdır:

Mazhar-ı aşk-ı Hudâ Hazret-i Mevlânâdır

Menba'-ı sıdk u safâ Hazret-i Mevlânâdır

(Kaside, 3/1)

Mevlânâ aşkın bizzat kendisidir:

Aşk kim sûret-i Mevlânâdır

Ma'nî-i hilkat-ı Mevlânâdır

(Kaside, 6/1)

Mevlânâ, aşk yolunun düşkünlerinin yardımcısıdır. Gâlib de girdiği aşk yolunda bir düşkün olarak Mevlânâ'nın ruhanî feyzinden yardım istemektedir:

Düşdüm yine kaldır beni yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm

Bakmaz deyü bildim seni yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm

(Kaside, 5/1)

Mevlânâ devrinde semanın ayrı bir ruh hali, heyecanı artıran, insanı cezbeye getiren, güneşi titreten bir durumu vardır:⁸³

Devr-i Mevlânâ'da gâyet hâlet-efzâdır semâ'

Aftâbın kursuna teb-lerze-fermâdır semâ'

(Gazel, 178/1)

*Divan'*da Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled için yazılmış bir kaside de yer almaktadır. Gâlib'e göre Sultan Veled, lütuf ve cömertlik kaynağı, bütün zamanların nev-baharıdır:

Ma'den-i lutfu kerem Hazret-i Sultân Veled

Nev-bahâr-ı heme-dem Hazret-i Sultân Veled

(Kaside, 8/1)

Bu iki Mevlevî büyüğünden başka Gâlib, Mesnevî şarihlerinden İsmâil Ankaravî'ye bir kaside yazmıştır. İsmail Ankaravî için Hazret-i Şârih tabirini kullanan Gâlib bir beytinde onu, bir taraftan gizli sırların kâşifi olarak nitelerken diğer taraftan görünür tecellilerin üzerini örten biri olarak tasavvur etmektedir:

Ey kâşif-i esrâr-ı nihân Hazret-i Şârih

Rû-pûş-ı tecellî-i iyân Hazret-i Şârih

⁸³ İlhan Genç, "Çiğnenmiş Sakızı Çiğnemeyenler: Nizam-ı Cedid'in Şeyh Galib'i ve Cumhuriyet'in Asaf Halet'i", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2011): 98.

(Kaside, 9/1)

Divan'da Mevlevîlerden Sâkıb Dede, Hâlis Ahmed Dede, Ebûbekir Çelebi, Ebûbekir Çelebi'nin oğlu Arif Efendi, Hüseyin Efendi ve Zikrî Dede'nin vefatlarına birer tarih, yine Abdülhalim Dede ve Manastırlı Hâfız Ebûbekir Dede'ye birer tarih, *Cezîre-i Mesnevî* müellifi Yûsuf Sîneçâk'a bir terci'-bend ve Esrar Dede'ye bir mersiye kaleme alınmıştır. Ayrıca Gâlib, Mevlevî şairlerden Şahidî ve Şeyh Nesib Dede ile Mevleviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisap eden Neş'et Efendi'nin gazellerine tahmis yazmıştır.

Gâlib Mevlevî bir şair olmakla birlikte *Divan*'ında farklı tarikatlardan ve bunların temsilcilerinden de bahsetmektedir. *Divan*'da Halvetiyye tarikatından Morevî Şeyh Muhammed Efendi; Kadiriyye tarikatından Gümüş Dede ve Nakşibendiyye tarikatından Eyyubî Şeyh Îsâ Efendi'nin vefatlarına birer tarih düşürülmüştür. Hakkında müstakil şiirler yazılan bu şahsiyetlerin dışında *Divan*'da diğer bazı tasavvufî şahsiyetlerden de söz edilmiştir. Örneğin Cevrî, Ahmed Rifâî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Hallac-ı Mansûr, Şems-i Tebrizî, Selahaddin Zerkûb, Ferîdüddin Attâr bu isimlerdendir.

Sonuç

Türk İslâm edebiyatının dinî kaynaklarının tespit edildiği ve bu kaynakların şiirlerde kullanılmasına yönelik örnek teşkil etmesi bakımından *Şeyh Gâlib Divanı*'nın incelendiği bu çalışmada İslâmî edebiyatın bir temsilcisi olan şair veya nasirlerin düşüncelerini ifadede dinden veya dinî kaynaklardan bağımsız, uzak kalmadıkları /kalamayacakları bu edebiyata merak/ilgi duyanlar tarafından da pek tabii görülecektir.

Dinî yönü ağır basan ve özellikle tasavvufla bağlantısı olan şairlerin eserleri dinî kaynaklar bakımından zenginlik arz etmektedir. Nitekim daha yirmi dört yaşında divan sahibi olacak kadar şiire vukûfiyeti olan ve bunu da üst düzeyde gerçekleştirerek divan şiirinin gerilemeye başladığı XVIII. yüzyılda bu şiire taze bir soluk aldırma başarıları başaran Gâlib'in şiirlerinde de dinî kaynakların bir hayli yekûn tuttuğu görülmüştür. Gâlib Mevlevî kimliğinin yanında Şeyhlik makamına oturmuş bir şahsiyettir. *Divan*'ında Kur'an'a, hadise, dinî ilimlere, peygamber ve peygamber kıssalarına ve bilhassa tasavvuf ve tasavvufî şahsiyetlere çok sayıda yer vermesi onun dinî ve tasavvufî yönünün ne kadar ağır bastığını ortaya koymuştur. Diyebiliriz ki Gâlib, muhteva kaynaklarından olan doğrudan dinî kaynaklar olarak gruplandırdığımız kaynakların tamamını her birine çok sayıda olmak üzere müracaat etmiş bir şairdir.

Gâlib'in, *Divan*'ında kaynak olarak başta Kur'an'ı seçtiği ve bunu iktibas ve çoğu zaman telmih sanatları ile desteklediği görülmüştür. Ayrıca

Divan'da Hz. Peygamber'in hadislerine bazen düşünceleri desteklemek, bazen hadiste zikredilen düşünceye vurgu yapmak için başvurulmuştur. Şairin mutasavvıf kimliği de düşünüldüğünde daha çok tasavvufi çevrelerde kabul görmüş hadislere yer verdiği söylenebilir. Gâlib, *Divan*'ında toplam on dört peygambere telmihte bulunmuştur. Bu peygamberler de Kur'an'da kendisinden daha çok bahsedilen, yani hayatları hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgi sahibi olunan peygamberlerden seçilmiştir. Bu on dört peygamber gerek mucizelerle gerek ayetlerden iktibaslarla ve gerekse öne çıkan hususiyetlerle ele alınmıştır. *Divan* muhteva kaynaklarından sadece İslâm tarihi ve siyer için incelse Gâlib'in bu kaynağa müracaatı dört halife, Ehl-i beyt, on iki imam, sahabeler, miraç, hicret, mevlid vs. gibi ele aldığı konularla baş sıralarda denilebilir. Son olarak iyi derecede dinî ilimlere vakıf olan Gâlib'in bir ilim ve tefekkür kaynağı olan kelâm, fıkıh, tasavvuf gibi ilimlere doğrudan, tefsir ilmine de dolaylı olarak başvurduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed el-. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*. 2 Cilt. Beyrut, 1351.
- AĞCA, Taha. "Yusuf Hakîkî'ye (ö.1487) Göre Seyr ü Sülûk". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/35 (2016): 126-145.
- AKKAYA, Hüseyin. "Süleyman: Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- AKKUŞ, Metin. "Divan Edebiyatında 'İktibas' ve 'Şiirde Lafzî Âyet İktibasları' Üzerine Bir Deneme". *Dergâh, Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi* 4/42 (Ağustos 1993): 10-11, 22.
- ALBAYRAK, Nurettin. "Eyyûb: Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- BAYRAKTAR, İbrahim. "Bayram: İslâmî Dönem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- CANIM, Rıdvan. *Divan Edebiyatının Kaynakları*. 2. Baskı. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018.
- CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd el-. *eş-Şihâh*. 4 Cilt. Beyrut, 1984.
- ÇAĞIL, Necdet. "Dinî ve İlmî Birikimin Divan Şiirindeki İzdüşümleri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*. 50 (31 Aralık 2018): 135-159. <https://doi.org/10.29288/ilted.454363>.

- ÇELEBİ, İlyas. "İnşikâku'l-Kamer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 343-345. İstanbul: TDV Yayınları, 200M.S.
- FAYDA, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- FAYDA, Mustafa. "Siyer ve Megâzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- GENÇ, İlhan. "Çiğnenmiş Sakızı Çiğnemeyenler: Nizam-ı Cedid'in Şeyh Galib'i ve Cumhuriyet'in Asaf Halet'i". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (01 Haziran 2011): 92-105.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. "Şeyh Gâlib". *İslâm Ansiklopedisi*. 11: 462-467. İstanbul: Maarif Basımevi, 1970.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. *Şeyh Gâlib, Seçmeler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- GÜLER, Zülfi. "Şeyh Gâlib Divanında Ayna Sembolü". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/1 (Ocak 2004): 103-121.
- GÜRER, Abdulkadir. "Şeyh Gâlib'in Şiirlerinde Bir Anlatım Özelliği". [Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi] *Türkoloji Dergisi* 13/1 (2000): 99-108.
- GÜZEL, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- HAMÎDULLAH, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- HARMAN, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- HARMAN, Ömer Faruk. "İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 478-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- HARMAN, Ömer Faruk. "İslâm: Vahiy Geleneği". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 2-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 207-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Nûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 1-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- KALKIŞIM, M. Muhsin. "Şeyh Gâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- KARAMAN, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- KARAMAN, Hayreddin - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 2. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- KELEŞ, Reyhan. *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi, 2016.
- KEMİKLİ, Bilal. *Türk İslâm Edebiyatı Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- KÖKSAL, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 18. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- KURNAZ, Cemâl. *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- LEVEND, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meftumlar*. 4. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- MUTÇALI, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- OKCU, Naci. *Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*. Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982.
- OKCU, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- ÖZEL, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- ÖZEL, Ahmet. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- PALA, İskender. *Divan Edebiyatı*. 12. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- PALA, İskender. *Şahane Gazeller: Nâbî, Nedîm, Şeyh Gâlib*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- ŞENER, H. İbrahim - YILDIZ, Âlim. *Türk İslâm Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- TÜRER, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Yayınları, 1988.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

- UZUN, Mustafa. "İbrâhim: Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- UZUN, Mustafa. "İsâ: Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- UZUN, Mustafa. "İsmâil: Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 80-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- UZUN, Mustafa. "Kerbelâ: Türk Edebiyatında Kerbelâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 274-275. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- UZUN, Mustafa. "Kur'an: Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 414-417. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- UZUN, Mustafa. "Muhammed: Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- UZUN, Mustafa. "Ya'kûb: Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- ÜMİT, Mehmet. "Şuayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Şefaât: İslâm'da Şefaât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- YENİTERZİ, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- YILMAZ, Ali. "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Âyet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular". *2. Uluslararası Siirt Sempozyumu İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul, 2008.

CONTEXTUAL SOURCES OF THE TURKISH- ISLAMIC LITERATURE: AN EXAMPLE OF SHEIKH GHALIB

© Reyhan KELEŞ^a

Extended Abstract

There are contextual sources from which the poets and prose writers, among the representatives of Islamic Turkish literature feed on and benefit, when they express their ideas. Those sources were used sometimes for strengthening the idea and sometimes for beautifying the wording. We can come across some studies examining what these sources are and whether they were classified or not, despite not being very detailed. Generally speaking, when we investigate what those sources are, we easily come to the conclusion that they are mainly religion-centered –namely-, religious sources. However, when we name a source as a religious one, then there occurs a situation that other sources should be considered non-religious, which seems to be problematic. Therefore, through a scrutiny, it is possible to come to the conclusion that those so-called non-religious sources are not totally far from a religious context, either.

In this study, we will use the relevant terminology in this manner: we will not make a discrimination of a non-religious source, rather, in general, a naming of religious sources from among the contextual sources will be applied. Then those sources will be examined in two sections: direct religious sources – such as the Holy Quran, Hadiths of the Prophet (PBUH), historical records of the past Prophets and their miracles, life of the Prophet (PBUH) and history of Islam, exegesis of the Holy Book, Islamic jurisprudence, Ilm al-kalam (a religious discipline which discusses Islamic beliefs and doctrines which are necessary for a Muslim to believe in), Islamic mysticism, and mystic figures – and indirect religious sources (contemporary sciences, historical and legendary personalities, culture and language). Due to the fact that it will be

^a Assoc. Prof., Atatürk University, reyhankeles@atauni.edu.tr

beyond the length of one unique article to examine both titles together; instead, this study will exclusively focus on the Diwan (Poetry Collection) of Sheikh Ghalib, and will try to understand how he used the religious sources accordingly, and thus, we will have established what kind of contextual sources he referred to when he composed his Diwan.

Turkish-Islamic literature has developed under the influence of the Islamic culture and civilization and remained loyal to the values of this area of culture and civilization. Works of literature which were written in line with those values, in general sense, not only reflected the emotions, thoughts and dreams of the era of the author that he lived, but also encompassed the social, political and cultural characteristics, pleasures, perceptions, beliefs and artistic viewpoint of the same era. Therefore, considering the content of a literary work of art, it will be inevitable that there will be numerous factors which play the role of a source for that content.

Up to now, diverse titles have been put forward regarding the contextual sources. However, it seemed appropriate to us to examine those sources under two main sections: “direct sources with religious content” and “indirect sources with religious content”

Most undoubtedly, the Holy Book Quran is the first and foremost direct source of religious content, which comes to mind at once. Because it is a fundamental source in almost all fields, including a number of formal qualities of literature, content and also emergence of some genres. The Hadits (sayings) of the Prophet (PBUH) will be mentioned as a second source, which will take their place in poetry as some principles shaping the belief system of the Diwan poet, as well as governing his way of expression and style. Another source that we refer to is the historical records of the past Prophets and their miracles. As for the other direct religious sources, we can mention the life of the Prophet (PBUH) and history of Islam; exegesis (tafseer) of the Quran which aims to understand, explain and also to elucidate the method of understanding and explaining it; Islamic jurisprudence (fiqh) which is based on the Quran and hadiths and which governs the individual and social law; ilm al-kalam which establishes the tenets of theological discussions; Islamic mysticism which systematized the tenets of an Islamic ascetic way of life (zuhd) and insight; and also those lives of mystic figures.

As for the indirect religious sources, we can mention the contemporary sciences; historical and legendary personalities and finally, daily incidents such as, month of Ramadan (fasting time), religious days, weddings, school,

entertainment, wars, sports, games; briefly all the cultural and social aspects of life, together with the language. It is impossible to consider those sources out of religion or isolate from religion; however, at the same time, it is obvious that those factors do not directly originate from religion.

As it can be inferred from its title, this study elucidates the issue, how Sheikh Ghalib used and benefited from direct religious sources and we will also try to discover in what manner he gave place to those sources in his poetry.

Islam has a penetration to every field of life. Thus, it has influenced the Diwan poets and has taken its primary place among the sources which will be effective in the organization of their Diwans. Likewise, Ghalib is one of those of our poets (lived in XVIII. Century) who benefited from those sources to a significant extent. His real name is Mehmed Esad. He was born in Istanbul in 1757-1758. His father is Mustafa Reşid Efendi, and mother is Emine Hatun. He received his first education from his father and then he learnt Persian language from Neş'et Suleiman who was considered as the master of Persian language in that period. Beginning from early ages, he attended the circles of Mawlawi (a major mystical sect) masters in the House of Mawlawi sect, which was assumed to be a school of literature, music and mysticism. He read the Diwans of Persian and Turkish poets. In 1784, he went to Konya and underwent a seclusion period at the House of Mawlawi Dervishes. After a while he came to Istanbul and completed the rest of his seclusion period there. He was appointed as the sheikh (chief master) to Galata House of Mawlawi Dervishes in 1791. He functioned as the sheikh for 8 years there. He eventually died in 1799 at the age of 42.

In this study, we established the religious sources of Turkish-Islamic literature and as an exemplary figure we investigated the Diwan of Sheikh Ghalib. It will be naturally understood by the ones who are interested in literature that the poets and prose writers as representatives of Islamic literature, did not /cannot remain independent or far away from religion or religious sources.

Works of poets whose religious aspect is strong and who are especially connected with mysticism, contain a rich source of references in terms of religious sources. In this regard, our poet Sheikh Ghalib has such a strong cognition of poetry that he wrote a Diwan at the age of twenty-four. This cognition was at a very high level. He achieved to bring a fresh breath to Diwan poetry in an era in which it began to deteriorate (the XVIII. century). We observe a great deal of religious references in his works. Ghalib, alongside his Mawlawi identity, is a personage who occupied the position of

a Sheikh. In his Diwan, he excerpted from the Quran and Hadiths and made implications to them; and also gave a big place to religious disciplines, stories of the Prophets and especially to mystical personalities, which indicates his strength of religious and mystical aspect.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Contextual Sources, Religious Sources, Sheikh Ghalib, diwan, poetry.

